

Л.ЧЕТВЕРІКОВА

СОЦІАЛЬНА ЕТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Актуальність теми. Автор переконаний, що ключем до розуміння феномену існування соціальних держав є *соціальна етика*. Ж. Рюс в своєму творі „Поступ сучасних ідей” відзначає, що „ще вчора нехтувана, сьогодні етика перебуває в центрі досліджень та розвідок” [1, с. 528]. На нашу думку, це не в останню чергу пояснюється тим, що саме соціальна етика лежить в основі формування соціальних держав Заходу, а, отже, виникає потреба в її аналізі для вироблення практичних рекомендацій щодо розвитку країн, які наслідують у своєму розвитку країнам загального добробуту.

Метою статті є дослідження поняття „соціальної етики”, системи моральних норм суспільства.

Новизна полягає в уточненні поняття „соціальна етика”, ґрунтовному дослідженні таких суспільних цінностей як толерантність та консенсус.

Згідно великого енциклопедичного словника, етика (грецьк. - *ēthika*, від *ēthos* – звичай, характер) – філософська дисципліна, що вивчає мораль [2, с. 708]. Отже, етика – наука, що досліджує моральні засади, існуючу в певному суспільстві систему цінностей. Центральною проблемою, що її вивчає етика є проблема добра і зла. Вперше термін „етика” був використаний Аристотелем. Можна говорити про велику кількість галузей або аспектів загальної етики. Так, автономна етика І. Канта заснована на внутрішніх самоочевидних моральних принципах і протиставляється етиці гетерономній, що виходить з певних зовнішніх по відношенню до нравственості умов, інтересів та цілей. М. Шелер та Н. Гартман на противагу кантівській етиці обов’язку розробили матеріальну етику цінностей. Отже, якщо у І. Канта етика відповідальності, то у М. Шелера етика переконання та етика успіху. Політична етика досліджує моральні засади політики та влади. Етичний аргумент – один із найпереконливіших в процедурі легітимації політики або влади. Звичайно він і апелює до тієї чи іншої необхідності.

Нормативна етика, що визначає межі відповідної поведінки, стверджує політичні цінності (свободи, права, рівності). В рамках подібного можна говорити про індивідуальні і колективні (масові, групові, класові) прояви етики, тобто в залежності від носія – етика індивідуалізму, альтруїстська, „протестантська етика”. Можна говорити про етику стабільності, яку може замінити етика оновлення, остання, в свою чергу, етикою виживання, як це сталося в нашій країні на початку 90- х рр. Отже, ці і подібні до них види етики формуються у відповідності до змістовної основи політики, що орієнтована на вирішення певних суспільних завдань.

Та, на нашу думку, необхідно розрізняти етику і мораль. Якщо мораль зорієнтована на абсолютні принципи нравственості, що прийняті тією або іншою культурою, то етика в першу чергу – це система норм у певній галузі суспільного життя, яка базується на цінностях даного суспільства і може бути або моральною або ні. Не можуть не оцінюватись, нехай навіть

ретроспективно, результати використання певної етики (використовуваних нею методів, засобів). Нравствена оцінка тієї чи іншої етичної формули може бути як позитивною так і негативною. Хоча, в принципі, завжди мається на увазі, і в більшості випадків так і є, що етична поведінка є моральною поведінкою і етика тяжіє до моралі.

Тож, автор вважає, що етика певної сфери життя є системою норм, які закріплені в даній сфері, і з розвитком суспільства мають тенденцію до змін.

Опираючись на вищезазначене, можна задатися питанням, що ж тоді являє собою соціальна етика?

На думку автора, *соціальна етика* – це система соціальних норм, що існують в суспільстві і вироблені ним для оптимального співжиття різноманітних соціальних груп, класів, прошарків, соціально-демографічних, соціально-професійних груп, соціальних спільностей (сім'ї, народи, населення міста, регіону і т.п.) і ґрунтується на системі цінностей даного суспільства.

Соціальні норми є засобом соціальної регуляції певних типів поведінки індивідів та груп і часто самі визначають умови належності людей до тієї чи іншої групи. А. Колодій визначає соціальні норми як загальноприйняті правила поведінки, за якими неодмінно стоїть санкція: нагорода чи покарання, схвалення або осуд.

Відповідно до такого підходу можна розрізнити законодавчо закріплені норми (Конституція, закони, укази, декрети, постанови, розпорядження) та соціальні норми, що не закріплені офіційно, але є не менш впливовими. До таких норм можна віднести моральні норми, що відображають моральні уявлення людей та норми-звичаї, що складаються унаслідок багаторазового повторення певних зразків поведінки.

Досліджуючи держави добробуту відзначимо, що традиційно це держави з високо розвиненим громадянським суспільством, а отже, з притаманною йому системою цінностей. А цінностями громадянського суспільства виступають модернізовані цінності лібералізму: такі як індивідуалізм, свободи і права людини і в той же час гуманізм і солідарність. Так, аналізуючи цінності, що притаманні суспільствам країн Заходу та Сходу, Е. Ясин відзначає, що незалежна особистість непогано суміщається з гуманізмом і високим ступенем солідарності, свобода передбачає соціальну відповідальність і можлива лише в середовищі людей, що поважають права собі подібних [3, с. 8]. Отже, сучасними цінностями ліберального суспільства є не лише свобода і індивідуалізм, а й почуття солідарності, вміння зрозуміти іншого. Відповідно до цього, моральними нормами такого суспільства є *толерантність* та *консенсус*. С. Шендрік зазначає, що саме „комунікативна етика”... спрямована на подолання відчуження. Власне в контексті ідей комунікації чіткіше висвітлюється принцип толерантності як потужне моральне знаряддя для наведення мостів між людиною і державою [4].

Проблема толерантності є складнішою, ніж видається на перший погляд. Дуже часто толерантність ототожнюють з терпимістю, яка в свою чергу є також етичною цінністю. Та толерантність має більш глибинний зміст. Вона передбачає наявність у суспільстві установок, які стосуються розуміння людини та людяності: установка на незалежність, автономність індивіда, його особисту відповідальність за свої переконання та вчинки, неприпустимість силового нав'язування будь-яких ідей, якими б позитивними та корисними вони не були. Толерантність передбачає розуміння відносності наших переконань та суджень, усвідомлення неможливості їхнього універсального обґрунтування [4]. Толерантність є цінністю, що її виробило людство в процесі своєї еволюції. Якщо не культивувати толерантність, залишається лише взаємне знищення [4].

В своїй статті на захист толерантності Б. Вільямс відзначає, що толерантність необхідна там, де різні суспільні групи із протилежними моральними, політичними та релігійними поглядами розуміють, що в них немає іншого вибору, як жити разом, інакше розпочнеться збройний конфлікт, що не тільки не покладе край їхнім суперечкам, а ще й завдасть їм додаткових страждань. Саме за таких обставин толерантність необхідна, й саме за таких обставин вона виглядає неможливою [5, с. 9].

Чому автор статті вважає толерантність неможливою? Відповідь в тому, що толерантність народжується у сфері людських стосунків, що виникають між різними соціальними групами, класами, спільнотами, які проводять різні способи життя, мають свої погляди, переконання, свої матеріальні інтереси врешті-решт. І саме через існування глибоких незгод антагоністи не вважають за можливе визнати існування один одного. Потреба в толерантності до інших людей та їх звичаїв постає саме в ситуаціях, коли її домогтися найважче. Тож, можна сказати, що толерантність народжується нестерпною потребою в ній. [5, с. 9].

Заклик до толерантності означає, що звичайно, треба дечого позбутися – прагнення знищити або вигнати громаду чи певні невідповідні вірування. Але водночас належить дещо зберегти, а саме – повагу до своїх власних вірувань, які, зрештою були спонукою до переслідувань іновірців. Між прихильністю до власної системи вартостей та визнанням чужої системи вартостей, серед яких є вартості невідповідні, неминуча постійна напруженість. Саме така постійна напруженість є типовою для толерантності, а через те толерантність – річ не проста. Саме тому що толерантність криє у собі напруженість між прихильністю до своїх власних вартостей та визнанням чужих вартостей її не можна ототожнювати з простою байдужістю [5, с. 10].

Можна цілком погодитися з Е. Пізані, які вважає, що нетолерантність – не просто відмова від солідарності з іншими людьми, це відмова від інших як таких, від того, що вони роблять, що вони думають, власне, відмова від інших через те, що вони існують. Нетолерантність зрідні інстинктові владарювання і самозахисту, який спонукає тварину боронити свій терен від зазіхань чужинців. Перевершуючи дух завойовництва, який має на меті загарбування маєстності, нетолерантність веде до панування, до винищення, бо чужинець становить загрозу, бодай тому, що він існує. Вона відмовляє у праві на існування тому, хто не є одновірцем [6, с. 38].

В. Лекторський пропонує чотири варіанти розуміння толерантності. Кожній з цих моделей толерантності відповідають реально існуючі, або такі що існували концепції. Але лише останній з запропонованих варіантів є актуальним і плідним для сучасності.

Так, перше розуміння толерантності було першим історично. Його можна пов'язати з іменами Локка та Вольтера, з класичною ліберальною традицією. Ця модель толерантності була сформульована у зв'язку з проблемою віротерпимості між католиками та протестантами. Толерантність як віротерпимість виникла в першій половині ХУІІІ ст. в таких творах як „Філософські листи”, „Трактат про толерантність” Вольтера та „Листи про толерантність” Локка.

На думку Вольтера, толерантність – це антитеза фанатизму, це шана до інших людей попри їхню відмінність від нас самих. Ця чеснота містить в собі складники доброти й лагідності, через що він означає її словом „поблажливість” [7, с. 17].

Толерантність передбачає, що різні люди притримуються різних поглядів. Істинність деяких з цих поглядів може бути в майбутньому встановлена. Але поміж цих поглядів є такі, істинність яких ніколи не може бути встановлена беззаперечно. Це перш за все релігійні погляди, метафізичні ствердження, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування, певні особистісні переваги. Це погляди сприймаються людьми на поза-раціональних основах і пов'язані перш за все з само-ідентифікацією: культурною, етнічною, особистісною. Без самоідентифікації не існує особистості, тобто людини, самостійної в своїх рішеннях і відповідальної за свої дії. Але способи самоідентифікації в багатьох випадках є поза-раціональними і пов'язані з певною традицією, тим місцем, де людина народилася і проживає, з історією її країни, її власною біографією.

Саме з такими погляди і відповідною їм практичною діяльністю можна миритися в тих випадках, коли вони не вступають в протиріччя з основами цивілізованого співжиття. В цьому випадку такого роду погляди і відповідна їм практика виступають як „особиста справа”. Терпимість в даному випадку пояснюється тим, що різниця в поглядах, що не відносяться до питань істини і основних моральних, правових, політичних норм, не заважають нормальному співжиттю. Отже, толерантність при такому її розумінні виступає як байдужість до існування різноманітних поглядів та практик, так як останні розглядаються в якості неважливих на фоні основних проблем, з якими має справу суспільство.

Другий вид толерантності, який виділяє В. Лекторський, це толерантність як неможливість взаєморозуміння. Згідно такого розуміння толерантності релігійні, метафізичні погляди, специфічні цінності тієї або іншої культури не є чимось другорядним для діяльності людини і для розвитку суспільства, а визначають сам характер цієї діяльності і спосіб розвитку тієї чи іншої культури. Плюралізм цих поглядів, цінностей і способів поведінки є неусувним, так як пов'язаний з природою людини і його відношеннями з реальним світом.

Наприклад, не можна вважати, що магічне розуміння світу і засновані на ньому способи впливу на природу і суспільство (заклинання, певні ритуальні танці) в якихось відношеннях поступаються науковому розумінню і заснованій на ньому техніці. Тобто, всі культури (і пізнавальні установки) рівноправні, але в той же час і непорівнянні. Не існує привілейованої системи поглядів та цінностей. Будучи рівноправними та заслуговуючими повагу, різні системи поглядів (культури, парадигми) по суті справи не можуть взаємодіяти один з одним, оскільки замкнуті на себе, непорівнянні один з одним. Само-ідентичність різноманітних культур, спільностей заснована на тому, що вони як би не торкаються одне одного, існуючи по суті справи в різних світах.

Отже, толерантність в даному випадку виступає як повага до іншого, якого разом з тим не можливо сприйняти і взаємодіяти з ним.

Наступний вид толерантності – толерантність як поблажливість. Він заснований на тому, що між різними системами цінностей, різними традиціями, різними концептуальними каркасами відбувається постійне змагання, під час якого вони намагаються довести свою спроможність, можливість з їхньою допомогою і на їхній основі впоратися з розв'язанням різноманітних технологічних, соціальних та інтелектуальних проблем, з якими зіштовхнулася сучасна цивілізація. Такого тлумачення толерантності виходить з того, що в різноманітності культурних, ціннісних та інтелектуальних систем існує привілейована система відліку. Це традиції і цінності „моєї” культури. Норми і традиції, що не відповідають тим, які „я” приймаю, розглядаються в якості таких, що поступаються моїм. Тому „я” можу довести неспроможність інших поглядів, дати їм критику. Але „я” не можу силою нав'язати свої погляди іншим людям або цінності „моєї” культури іншим культурам. Оскільки свої погляди кожна людина (як вільна істота) може виробляти тільки сама. Той факт, що інша людина як і представник іншої культури не сприймає „мої” погляди, не погоджується з аргументами на їх користь, свідчить про те, що в деяких відношеннях вона „мені” поступається (має гіршу освіту, гірше мислить). Відповідно „я” вимушений терпіти такі погляди.

Згідно такого тлумачення, толерантність виступає як поблажливість до слабкості інших, що поєднується з певною долею презирства до них.

Останнє, четверте розуміння толерантності є самим гуманним. Це той вид толерантності, який пояснює і сприяє об'єктивній можливості існування соціальної держави.

Згідно цьому розумінню існує не лише змагання різних культур і ціннісних систем, різних філософських поглядів і принципів теоретичних каркасів, під час якого вони намагаються довести свої переваги. В реальності кожна культура, ціннісна і пізнавальна система не лише вступають в боротьбу з іншою системою, але й так чи інакше намагаються враховувати досвід іншої системи, розширюючи тим самим обрій власного досвіду. Найцікавіші ідеї в історії філософії і науки виникали власне при зіткненні і взаємній критиці різних концептуальних каркасів, різних інтелектуальних парадигм. При такому підході не виникає ворожість, навпаки, з'являється певна зацікавленість, здорова конкуренція, бажання зрозуміти. Як дійсно моральне виступає відношення, при якому „я” відношується до іншої людини як до себе, а до себе з точки зору іншого [8, с. 48 - 52].

Це власне той вид толерантності, який в свій час спонукав пануючі класи піти на певні поступки незможним верствам населення. Завдяки саме цій толерантності було досягнуто мирне співжиття різних соціальних груп. Така толерантність примусила багатих піклуватися про бідних, а, отже, дала можливість виникнути такому феномену як соціальна держава.

Тож, на нашу думку, толерантність виступає як певна етична, моральна норма. Та в науковій літературі можна зустріти і погляди, згідно яких толерантність сама мусить спиратися на певні норми. Так, М. Попович з цього приводу зазначає, що і мораль, і будь-який ціннісний вимір світу

опирається на норми. А норми означають те саме спокійне, холодне, об'єктивне вимірювання, що й у науці. Хто прагне бути толерантним, мусить спиратися на норми [9, с. 50]. Під нормами, що на них має спиратися толерантність, автор статті має на увазі норми закріплені законодавчо. Звичайно, автор має рацію. Адже неофіційні та законодавчо закріплені соціальні норми є нерозривно пов'язані між собою: від того які настрої панують в суспільстві залежить які закони там будуть прийняті. Наприклад, через 80 років після публікації „Трактату про толерантність” Вольтера Людовік XVI підписав едикт про толерантність (1787), який визнавав за протестантами право на громадянський стані і дозволяв їм, нарешті, одружуватися, заповідати і успадковувати маєтність, як і всім іншим королівським підданим [7, с.17].

В той же час держави-члени ООН опираючись на такі міжнародні акти (закріплені офіційно) як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні, і культурні права; Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенцію про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього; Конвенцію про права дитини; Конвенцію 1951р. щодо статусу біженців та Протокол 1967р. стосовно статусу біженців, а також регіональні правові акти в цій галузі; Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії та переконань; Декларацію щодо прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин; Декларацію щодо заходів по ліквідації міжнародного тероризму; Віденську декларацію та Програму дій Всесвітньої конференції з питань прав людини; Декларацію та Програму дій, ухвалених під час Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, що відбулася в Копенгагені; Декларацію ЮНЕСКО про раси та расові заборони; Конвенцію та Рекомендацію ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти проголошують Декларацію принципів толерантності, визначаючи толерантність як поважання, сприяння та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості [10].

Отже, не лише виникнення соціальної держави є заслугою толерантності. Завдяки їй відбувається ефективне функціонування та еволюція соціальної держави. В умовах, коли, на жаль, соціальна держава соціал-демократичного типу виявилася не ефективною, і багато науковців говорять про те, що соціальна держава як така віджила себе і варто повернутися до цінностей ліберального суспільства, саме толерантність стане в пригоді відродженню, функціонуванню соціальної держави модернізованого типу.

Консенсус та компроміс як певні етичні норми і наслідок толерантності здатні запропонувати соціальній державі такі сучасні засоби підтримання соціальної безпеки та соціальної стабільності як соціальне партнерство, різноманітні форми взаємодопомоги в суспільстві. Л. Дробижева та М. Хомяков зазначають, що толерантність ... заснована на пошуку деякого консенсусу в суспільстві [11]. Отже, для забезпечення стабільності в суспільстві слід шукати загальний інтерес, зосередити зусилля на досягненні консенсусу в суспільстві.

Консенсус можна визначити як існування між двома або більше індивідами подібних пізнавальних і практичних орієнтацій, що дозволяють їм встановити взаєморозуміння та (або) взаємодію в певному відношенні. Е. Дюркгейм та його послідовники вважали консенсус раціонально усвідомлюваною солідарністю, яка, в свою чергу, є органічною властивістю „нормального” соціального життя людей.

М. Вебер пропонує розглядати консенсус не як атрибут „нормального” стану суспільства, а як невід'ємну характеристику будь-якого людського суспільства, оскільки воно існує і не розпадається, а, відповідно, має елементарний „порядок”, тобто згоду-гармонію його елементів. В нього консенсус – це об'єктивно існуюча ймовірність („шанс”) того, що не дивлячись на відсутність попередньої домовленості („суспільного договору”), учасники тієї або іншої форми людської взаємодії поставляться до очікувань одне одного як до вагомих по своєму змісту для їх поведінки. При цьому не йде мова про те, що при цьому люди обов'язково будуть співпрацювати одне з одним, - важливо, щоб кожен із учасників взаємодії враховував відповідні очікування

інших, які є його партнерами, як дещо вагоме для його поведінки, з чим він повинен так або інакше рахуватися. Консенсус повинен мати місце до „договору”, для того щоб останній міг здійснитися: спочатку компроміс, а потім договір. Поняття консенсусу, таким чином, відображає більш глибинний шар соціальної інтеграції, ніж поняття скажімо, „суспільного договору”. В якості „чистого” або ідеального типу консенсус не містить ніяких установок або домовленостей: він фіксує певний мінімум погодженості у взаємних очікуваннях і діях, мінімум соціального порядку, який є умовою можливості будь-яких соціальних установок і договорів.

Е. Шилз акцентує на значенні консенсусу як необхідної умови „макросоціального порядку”, що сприяє встановленню співробітництва людей у вирішенні суспільних задач системи. В той же час він вважає, що це не єдиний фактор забезпечення „порядку” і його важливість не передбачає „повного” консенсусу: достатньо і „поміркованої” згоди між правлячими групами, що являють собою центр системи, і частиною тих, ким керують. Повній асиміляції громадян в єдиний консенсус протистоять внутрішньо „відносно солідарні” субсистеми класів, етнічних груп, релігійних спільностей. О. Кіндратець в своїй монографії зазначає, що згода та соціальна стабільність в консенсусних державах визнаються основними принципами суспільного життя. Громадянська злагода на основі толерантності та консенсусу посилює легітимний характер політичної системи [12, с. 76 - 77]. Ліберально-демократичні держави вважаються консенсусними тому, що в них низький рівень опозиції до існуючих в державі правил і механізмів вирішення політичних конфліктів. Міра консенсусності в них є різною. Найбільш консенсусними вважаються Австрія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, оскільки в цих державах принцип більшості не є центральним в прийнятті рішення. До процесу вироблення рішень залучається і меншість [12, с. 76].

Наслідком панування консенсусу та компромісу у суспільстві є інститут соціального партнерства. Соціальне партнерство ґрунтується на основі консенсусу як чинника стабілізації суспільних відносин. Воно дає можливість досягнення балансу інтересів різних соціальних груп. Соціальне партнерство регулює відносини між працівниками і роботодавцями при участі або без участі держави. Обидві сторони (наймані працівники та роботодавці) визнають легітимність одне одного і те, що протилежна сторона має свої законні інтереси. А це веде до конфлікту інтересів. Тож соціальне партнерство має на увазі не відсутність конфліктів інтересів, а їх по можливості мирне розв’язання, з використанням відповідних правил та процедур для пошуку компромісу [13, с. 21]. Тобто, можна зробити висновок, що соціальне партнерство виступає офіційно закріпленою соціальною нормою, яка породжена такими етичними нормами як консенсус, толерантність та компроміс.

Ще один аспект соціальної держави, що його породжує толерантність, а, отже, соціальна етика – це вміння поставити себе на місце іншого, вміння забезпеченої людини поставити себе на місце того, хто потребує допомоги, яке реалізує себе в благодійній діяльності як комерційних так і некомерційних громадських організацій. Некомерційні добровільні громадські організації інколи ще називають „третім сектором”, маючи на увазі „перший” – державу та другий „бізнес”. Соціальна держава, здійснюючи соціальний захист своїх громадян, долучає та стимулює громадянське суспільство до практики такого роду. Добровільна благочинна діяльність є прямим наслідком принципів субсидіарності та солідарності на рівні громадянського суспільства. Як вже зазначалося вище, лише суспільству, яке складається з вільних, ініціативних громадян, інакше кажучи громадянському суспільству притаманне почуття солідарності та відповідальності за долю іншого. Лише та людина, яка досягла успіху у власному житті в стані допомогти іншому.

Таким чином, відстоюючи ідеологію реалізації в життя таких гуманістичних принципів як консенсус та толерантність, соціальна етика є важливим інститутом соціальної держави. Завдяки соціальній етиці шляхом соціального партнерства досягається соціальний мир та злагода у суспільстві. Ще однією важливою заслугою соціальної етики є сприяння створенню інститутів громадянського суспільства, що своєю діяльністю полегшують завдання соціальної держави по забезпеченню загального добробуту у суспільстві.

1. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей. – К., 1998. – 669с.
2. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / Гл. ред. А.М. Прохоров. - Советская энциклопедия, М., 1991р., Т. 2., 768с.
3. Ясин Е. Модернизация экономики и система ценностей // Вопросы экономики. – 2003. - № 4. – С. 4 – 36.
4. Шендрик С. Толерантність як моральний чинник формування нової політичної культури // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. 2002. Вип. 4. – <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/homeUkr.htm>.
5. Вільямс Бернард. Незручна чеснота // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992 р. – серпень. – С. 9 – 13.
6. Пізані Е. Супроти нетолерантності // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992 р. – серпень. – С. 38 – 39.
7. Лессей Ж. Толерантність за Вольтером // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992 р. – серпень. – С. 14 – 17.
8. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. - № 11. – С. 46 – 53.
9. Попович М. Мета не освячує засіб // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992 р. – серпень. – С. 49 – 50.
10. Декларація принципів толерантності <http://www.tolerance.org.md>.
11. Дробіжева Л.М., Хомяков М.Б. Новые подходы в изучении и преподавании идей толерантности как результат реализации программы Уральского МИОН. <http://www.humanities.edu.ru>.
12. Кіндратець О. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи: Монографія. – Запоріжжя: Видавництво Запоріжської державної інженерної академії, 2003. – 383с.
13. Сіленко А. Моделі соціального партнерства в сучасному світі // Нова політика. – 2000. - № 2. – С. 25 – 30.

SUMMARY

Chetverikova L. Social ethics as an element of the structure of the social state.

The article researches the conception of “social ethics”, determines the system of social standards and in detail analyses such social standards as tolerance, consensus and compromise.

О.СОРБА